

оптимізувати умови та характер трудових процесів, міжособистісні взаємостосунки в колективі.

Список використаних літературних джерел

1. Бойко В.В. Синдром "емоціонального вигорання" в професійному общении /В.В. Бойко. - СПб.: Питер, 1999. - 105 с.
2. Бойко В.В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и других /В.В. Бойко. - М.: Наука, 1996. - 154 с.
3. Зайчикова Т.В. Соціально – психологічні детермінанти синдрому «професійного вигорання» у вчителів // Автореф. дис. канд.психол. наук: 19. 00. 05 ; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – К., 2005. – 20 с.
4. Водопьянова, Н.Е. Синдром вигорання. Диагностика и профилактика / Н.Е. Водопьянова, Е.С. Старченкова. – СПб.: Питер: Питер-принт, 2005. – 336 с.
5. Лэнгле, А. Эмоциональное выгорание с позиций экзистенциального анализа: теоретическое исследование / А. Лэнгле // Вопросы психологии. – 2008. – №2. – С. 3 – 16.
6. Орел, В. Е. Феномен «выгорания» в зарубежной психологии. Эмпирические исследования / В.Е. Орел //Психологический журнал.– 2001. – №1. – С. 16 – 21.
7. Ронгинская, Т. И.Синдром выгорания в социальных профессиях / Т. И. Ронгинская // Психологический журнал, 2002. – том 23. – № 3. – С. 19 – 24.

Мачуська І. М.

м. Київ

ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УЧНІВ У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ І ЗАРУБІЖНИХ ВЧЕНИХ

У статті проаналізовано теоретичні підходи щодо проблеми професійного самовизначення учнів у психолого-педагогічній літературі.

Ключові слова: професійне самовизначення особистості, процес професійного самовизначення, професійна спрямованість особистості, професійна орієнтація.

Постановка проблеми. Кардинальні соціально-економічні зміни, що відбулися протягом останнього часу в суспільстві, обумовлюють необхідність перегляду підходів до вирішення багатьох психолого-педагогічних проблем національної школи, зокрема – проблеми підготовки старшокласників до

професійного самовизначення. З цією проблемою щільно пов'язана й проблема професійної орієнтації учнів, для якої процеси загальної демократизації суспільства та гуманізації школи потребують розробки нових підходів до організаційно-педагогічного забезпечення процесу усвідомленого вибору молодого людиною майбутньої професії.

Вітчизняною і зарубіжною психолого-педагогічною наукою накопичено значний досвід в галузі професійного самовизначення та професійної орієнтації молоді, які у значній мірі визначають сучасні підходи до вирішення згаданих проблем.

Психолого-педагогічні аспекти професійного самовизначення учнів досліджували Г. Бас, С. Батишев, Ю. Гільбух, О. Голомшток, Є. Клімов, М. Захаров, Г. Костюк, Є. Павлютенков, К. Платонов, К. Сазонов, В. Симоненко, С. Чистякова, Б. Федоришин.

Проблема підготовки особистості до вибору професії чільне місце посідає і в працях зарубіжних науковців. Серед найвідоміших концепцій – підходи В. Врума, Д. Дьюї, А. Маслоу, А. Ро, Д. Сьюпера, С. Фукуями, Дж. Холанда.

Метою статті є теоретичний аналіз поняття професійного самовизначення учнів у психолого-педагогічних дослідженнях вітчизняних і зарубіжних авторів.

Виклад основного матеріалу. Поняття “професійне самовизначення” тісно пов'язане з поняттям соціальної зрілості особистості, основу якого складає співвідношення молодого людиною своїх потреб, інтересів, схильностей, здібностей з реальними умовами їх реалізації, усвідомлене визначення свого місця і ролі в житті суспільства. Понятійний апарат досліджуваної проблеми складається із ланцюжка взаємопов'язаних визначень: життєве самовизначення, вибір сфери трудової діяльності, професійне самовизначення.

Питання професійного самовизначення молоді розглядаються у працях ряду педагогів і психологів, які спричинили значний вплив на розвиток сучасної педагогічної теорії і практики професійної орієнтації учнівської молоді.

У своїх судженнях про вибір професії П. Блонський стверджував необхідність забезпечити максимальну його свободу і прийнятність для особистості. “Основні причини, що спонукають учня обирати для себе ту чи іншу професію, – відмічав він у статті “Вибір професії”, – це, по-перше, те, що

дана професія, даний вид роботи йому подобається, і по-друге, те, що він здатен до цього. Схильність і здібність – дві основні причини професійного самовизначення підлітка, якщо не зважати, що лежать поза учнем і не залежать від його волі”. У процесі ознайомлення школярів з майбутніми професіями П. Блонський особливе місце відводив забезпеченню безпосередньої участі їх у трудовій діяльності у ході якої, на його “... думку учень отримує можливість завчасно віднести себе до обраної професії і навіть частково випробувати себе у ній”. Тільки у такому разі вибір професії може бути зроблено осмислено. Він підкреслював, що спеціально організована виховна робота по ознайомленню школярів з різноманітними професіями застереже учня від занадто легковажного вибору професії, сформує його професійне самовизначення у потрібному для суспільства напрямку [1].

Особливе значення професійному самовизначенню приділяв А. Макаренко, який вважав за необхідне “... услід за якостями особистості, за її схильностями і здібностями, направити цю особистість у найбільш потрібну для неї сторону” [5]. Така акцентуація уваги до проблеми особистості особливо актуальна у наш час, коли гостро стоїть проблема необхідності концентрації зусиль педагогів на завданні розвитку індивідуальних можливостей учнів, на забезпеченні вибору для кожного професії, яка б найбільш відповідала його здібностям.

Видатний вчений-педагог В. Сухомлинський, розвинувши ідеї своїх попередників, вніс значний вклад в наукову і практичну розробку педагогічної концепції розвитку дитини. У науково-педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського вагоме місце займає проблема вибору майбутньої професії учнями. Плани професійного майбутнього особистості є суттєвим компонентом організації її життя. Вони, спочатку формуються у більш узагальненій формі і являються особливим рівнем і станом соціального самовизначення на тій стадії його розвитку, яка безпосередньо передує конкретному професійному вибору [7].

У педагогічній літературі можна зустріти декілька підходів до визначення вікового періоду, сенситивного для підготовки школярів до професійного самовизначення. Ряд дослідників вважають, що професійне самовизначення є не одномоментним актом вибору, а має динамічний та усвідомлений характер і здійснюється на всіх етапах життя людини. У той же час, кожний із вікових етапів має специфічні особливості в плані реалізації зазначеної вище задачі.

Так, основою відповідної роботи з учнями 1–8-х класів можна вважати формування загальної, без здійснення конкретного вибору, готовності до професійного самовизначення.

Для учнів 9–11-х класів центр ваги педагогічної роботи переноситься на надання допомоги в конкретних виборах професій і спеціальностей. Саме в цей період головна увага молодій людині зосереджується на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначення свого місця в житті, формування світогляду і таке інше. Нова соціальна ситуація – необхідність визначення свого місця в житті, призводить до формування нової і центральної для цього віку духовної потреби – потреби в життєвому, і, як наслідок – професійному самовизначенні.

Коли ми говоримо про професійне самовизначення в ранньому юнацькому віці, то в даному випадку мова йдеться саме про психологічне новоутворення, оскільки професійні наміри, що зустрічаються на більш ранніх вікових етапах, включені в систему інших потреб, характерних для кожного з них. Так, для молодших школярів вибір професії пов'язаний із прагненням брати участь у житті дорослих і є, як правило, елементом рольової гри, що задовольняє цю потребу.

Для молодших підлітків вибір професії є скоріше формою втілення мрії про своє майбутнє і при цьому власне зміст професії часто лежить поза сферою їх інтересів. У підлітків мотиваційний центр вибору професії тяжіє до області прагнень, не пов'язаних безпосередньо з майбутньою трудовою діяльністю, наприклад – прагнення знайти самостійність. Тільки в ранній юності проблема самовизначення стає актуальною для особистості і визначає її помисли і переживання. Життєвий план у точному змісті цього слова виникає тільки тоді, коли предмет міркування стає не тільки кінцевий результат, але і способи його досягнення, шлях, по якому має намір іти людина, і ті об'єктивні і суб'єктивні ресурси, що можуть йому знадобитися. На відміну від мрії, яка може бути як активною, так і споглядальною, життєвий план – це план діяльності. Таким чином, у ранній юності істотно змінюються внутрішні умови, що опосередковують зовнішні впливи на особистість і потребу в самовизначенні. Вони набувають домінуючого характеру і, як наслідок, виникає внутрішня тенденція до інтеграції вже сформованих властивостей і ставлень.

Психологічний зміст потреби в самовизначенні визначається домінуючим мотиваційним комплексом особистості. В одних випадках домінуюче значення мають ідейні комплекси; в інших – переважає прагнення до самоствердження,

максимальної реалізації можливостей особистості; у третіх – прагнення до задоволення матеріальних потреб, збереженню звичного способу життя і таке інше. Становлення потреби у самовизначенні визначає виникнення нового джерела розвитку особистості, як-от протиріччя між потребою і вимогами діяльності, якій надається перевага, з однієї сторони, і знаннями, уміннями, здатностями, необхідними для реалізації поставленої школярем мети – з іншої сторони.

Зв'язок між потребою в самовизначенні і її предметом, тобто професією, має не прямий, а опосередкований характер. У психологічному плані такою проміжною ланкою, на думку ряду дослідників є інтерес до професії, тобто наявність інтересу є необхідною передумовою виникнення діяльності і встановленням конкретних зв'язків між суб'єктом самовизначення і предметним світом.

Психологічну обумовленість вибору професії розглядає також А. Голомшток [3]. У ході дослідної роботи він виділив ряд умов, які сприяють формуванню професійних інтересів та намірів і в кінцевому рахунку професійному самовизначенню. Визначальне місце в ході професійної орієнтації особистості відводиться професійному самовизначенню як процесу прийняття рішення стосовно вибору майбутнього напрямку трудової діяльності. Професійне самовизначення при цьому полягає в усвідомленні особистістю себе як суб'єкта конкретної професійної діяльності і передбачає самооцінку людиною індивідуально-психологічних якостей і співставлення своїх можливостей з вимогами професій до спеціаліста; усвідомлення своєї ролі в даній системі соціальних відносин і своєї відповідальності за успішне виконання діяльності та реалізацію своїх здібностей, самореалізацію згідно з метою.

Втіленням такого підходу може служити концепція розвитку людини як суб'єкта праці, розроблена Є. Клімовим. Людина як суб'єкт праці у своєму розвитку проходить ряд стадій, кожна з яких характеризується своїми особливостями оволодіння соціальним досвідом формування професійної самосвідомості. Є. Клімов виділяє особливу стадію – стадію оптації, що завершується формуванням реалістичного, чіткого уявлення про свій труд і своє місце в ньому, оформлення професійних планів. Виходячи з тих же методологічних принципів він визначає вибір професії, як системний процес, включений в контекст більш загальної системи – життєвого самовизначення, з

одного боку, та освоєння професії (тобто формування психологічної системи діяльності) – з іншого. Рішення приймає особистість – суб'єкт вибору у специфічній ситуації з високою необмеженістю на основі становлення, усвідомлення, співвіднесення та погодження компонентів ситуацій вибору в процесі здійснення різних видів діяльності. Професійне самовизначення це продуктивний, творчий процес, що завершується формуванням цілей, шляхів та засобів освоєння професій [4].

Дослідження життєвого самовизначення мають у науці давню традицію. Поняття життєвого шляху особистості введено С. Рубінштейном. На його думку вирішальну роль для життєвого самовизначення, життєвого шляху особистості відіграють ситуації вибору, які визначають напрямок подальшого розвитку, способи самореалізації, тобто ситуації особистісного самовизначення. Особистісне самовизначення – активний, творчий процес, ці його особливості проявляються у плануванні та здійсненні свого життєвого шляху, у тому числі і професійного [6].

Висвітлюючи психологічний аспект проблеми, важливо відмітити думку багатьох психологів про те, що процес професійного самовизначення – особлива діяльність, обумовлена внутрішніми психологічними особливостями особистості. Процес професійного самовизначення обумовлений інтересами та нахилами учня, його самооцінкою та рівнем домагань, ідеалами та ціннісними орієнтаціями, емоційними установками та рівнем розвитку вольових якостей. Піки у професійному самовизначенні співпадають з піками соціального розвитку школярів, які приходяться на старший шкільний вік. Л. Божович підкреслює, що у старшому шкільному віці розвиток самосвідомості приводить підлітків до потреби у самовизначенні та визначенні свого місця у якості майбутнього члена суспільства [2]. Вона відмічає складність процесів вибору професії, його прогностичний характер та обумовленість соціальною ситуацією розвитку у кожному віковому періоді. Такий вибір професії обов'язково передбачає достатньо високий ступінь психічного розвитку школяра та рівень його життєвої зрілості, зокрема наявність у нього свідомого трудового та життєвого досвіду.

Психологічний аспект професійного самовизначення досліджується у працях П. Шавіра [8]. Він дає аналіз внутрішніх факторів професійного самовизначення особистості учнів, їх власної активності як суб'єктів професійного вибору. Важливе значення надається допомозі школяреві у

правильному співвіднесенні власних інтересів та можливостей з потребами народного господарства і вимогами професій. Професійне самовизначення детерміновано такими особистісними передумовами, як здатність до аналізу вимог майбутньої професії, правильна самооцінка придатності до даної професії, рівень розвитку вольових якостей, життєвий досвід.

Однією з найбільш значних теорій професійного самовизначення у закордонній науці є теорія Д. Сьюпера. Узагальнюючи практичний досвід та дані, одержані в дослідженнях професійного розвитку, Д. Сьюпер прийшов до висновку, що правильно говорити про професійне самовизначення як про довготривалий процес професійного розвитку, у ході якого людина проходить ряд стадій, що відповідають певним віковим періодам, та відображають особливості прийняття професійно важливих рішень. В ході професійного розвитку людина приймає рішення, яке визначає напрямок подальшого розвитку. Ключовим поняттям у теорії Д. Сьюпера є поняття: “Я-концепція”. Професійна “Я-концепція” являє собою сукупність установок, які обумовлюють професійний вибір, чекань по відношенню до світу праці, своєму місцю у ньому [11].

У подальшому професійне самовизначення досліджувалось Дж. Холандом, яким була розроблена “теорія типів”. Згідно з цією теорією людина обирає таку професію, яка найбільш відповідає його типу особистості. Всіх людей, на думку Дж. Холанда, можна поділити на шість типів: реалістичний, дослідницький, артистичний, соціальний, підприємницький, конвенційний. По відношенню до кожного з типів у конкретної людини можна визначити показник схожості. Ці показники утворюють профіль – тип особистості. Більшість професій можуть бути описані у тих же типах, оскільки основна складова професійного середовища за Дж. Холандом – це люди. Будь-яке професійне середовище має профіль аналогічний особистісному, людина прагне вступити у професійне середовище відповідно його типу особистості, в свою чергу середовище відбирає людей у відповідності з власним профілем. Після вибору професії та входження людини у певне професійне середовище поведінка її обумовлена взаємодією між її особистісним типом та середовищем, у якому вона знаходиться [9].

Розглядаючи професійне самовизначення як один з головних факторів активності індивіда створила класифікацію професій, на відміну від ряду інших дослідників, які вважали, що професійний розвиток починається не раніше 11–

12 років. А. Ро підкреслює значення раннього дитинства у професійному самовизначенні. Професійна спрямованість особистості, згідно її теорію формується під впливом відносин “батьки-дитина”. А. Ро припустила, що доброзичливі відносини між дитиною та батьками зумовлюють вибір професії, пов’язані із спілкуванням: холодні відносини формують спрямованість на професії не пов’язані із спілкуванням, орієнтовані на об’єкт. А. Ро була розроблена класифікація професій у відповідності з предметом праці, призначена для профконсультантів. Ця класифікація набула широкого застосування у працях, пов’язаних із складанням професіограм [10].

Розповсюдженими у закордонній науці є теорії очікування. В. Врум, один із авторів цих концепцій, в аналізі проблем професійного самовизначення виділяє професійні переваги власне, професійний вибір та професійні досягнення. На його думку вибір професії обумовлений професійною перевагою, а також очікуванням суб’єкта можливої досяжності обраної професії [12].

Поява у профконсультації групи теорій індивідуальності пов’язана з популярністю у закордонній науковій літературі таких понять, як самовираження, самореалізація, самоактуалізація, саморозуміння, самооцінка. В цій теорії професійне самовизначення розглядається як спосіб саморозуміння (Л. Сьюпер), самоактуалізації. Професійні переваги, при цьому трактуються як спроби реалізації уявлень, що склалися про себе. Ряд вчених описують професійне самовизначення як вибір відповідного соціального оточення у професійній сфері, оцінюють шанси індивіда на успіх у даній професійній групі через визначення його схожості з членами групи [11].

У такому випадку основний наголос робиться на розвиток професійної зрілості молоді, спонукання її до самоактуалізації. Суб’єкту необхідно мати можливість самому сформулювати раціональні альтернативи професій, шляхи її досягнення та здійснити свідомий вибір. На думку закордонних вчених, які розробляють ці теорії, раціональному вибору часто заважають емоційні установки людини. Ось чому потрібно допомогти звести до мінімуму фактори, які не відносяться до справи. На основі ретельного аналізу та інтерпретації різноманітності факторів про особистість та її оточення потрібно розвивати у молодих людей відчуття професії, яке принесе максимальний успіх та задоволення у житті.

Висновки. В ході аналізу психолого-педагогічної літератури ми прийшли

до висновку, що у більшості праць вітчизняних і зарубіжних вчених професійне самовизначення старшокласників розглядається як одна із сторін особистісного самовизначення. Це знайшло своє відображення у формуванні особистісного підходу у професійній орієнтації. Це дозволяє характеризувати процес професійного самовизначення старшокласників як процес послідовних, цілеспрямованих змін у потребнісно-мотиваційній сфері особистості (формується відповідні змісту і особливостям обраного виду професійної діяльності потреби, мотиви, інтереси, схильності, ціннісні орієнтації), в операційно-технічній, інтелектуальній і емоційно-вольовій сферах особистості (засвоюються загальнотрудові, спеціальні і профінформаційні знання, розвиваються професійно значущі якості особистості). Ці зміни, в свою чергу, викликають зміни у сфері самосвідомості, обумовлюючи розвиток професійної самосвідомості особистості. Під професійною самосвідомістю ми розуміємо особистісне утворення, яке визначає відношення людини до себе як до суб'єкта професійної діяльності, що формується у процесі самопізнання і самоаналізу і знаходить своє вираження у адекватній оцінці своїх можливостей з точки зору обраного виду професійної діяльності і здатності до подальшого професійного самовдосконалення. Різноманітність концепцій, які розповсюджені у практиці підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення, можна звести до трьох груп – структурні, мотиваційні та різні теорії індивідуальності.

Список використаних літературних джерел

1. Блонский П.П. Память и мышление : Избранные педагогические и психологические сочинения : в 2 т. / П. П. Блонский. – М. : Педагогика, 1979. – Т.2. – С. 118 – 341.
2. Божович Л.И. Психическое развитие школьника и его воспитание / Л. И. Божович, П. С. Славина. – М. : Знание, 1979. – 96 с.
3. Голомшток А.Е. Выбор профессии и воспитание личности школьника / А. Е. Голомшток / Воспитательная концепция профессиональной ориентации. – М. : Педагогика, 1979. – 160 с.
4. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е. А. Климов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
5. Макаренко А.С. Педагогические сочинения : в 8 т. / А. С. Макаренко. – М. : Педагогика, 1983. Т. 1. – 386 с.
6. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – 488 с.

7. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості : Вибрані твори : в 5 т. / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. школа, 1977. – Т. 1. – С. 55 – 209.

8. Шавир П.А. Психология профессионального самоопределения в ранней юности / П. А. Шавир. – М. : Педагогика, 1981. – 96 с.

9. Holland J.L. Some exploration of a theory of vocational choice // J. Counsel. Psychol. – 1962. – V. 76. – №26 / whole N.545 /. – P. 35 – 45.

10. Roe Anne. Personality structure and occupational behavior // In : Man in World at Work. – Boston, 1964. – Ch. 9.

11. Super D.E. A theory of vocational development // Amer. Psychol. – 1953. – V. 8. – P. 185 – 190.

12. Vroom V.H. Work and Motivation. – N.Y., L : Sydney: John Wiley Sons Inc. – 1964. – 331 p.

Мельник О.В.

м. Київ

ОСОБИСТІСНА І ПРОФЕСІЙНА САМОДОСТАТНІСТЬ ЛЮДИНИ-ПРОФЕСІОНАЛА

Статтю присвячено розкриттю сутності понять особистісної і професійної самодостатності людини, окресленню контурів її становлення і розвитку на основі активізації не лише процесів свідомості, а й самосвідомості особистості.

Ключові слова. Особистісна і професійна самодостатність людини, самоставлення особистості, майбутній професіонал.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Одночасне зростання вимог професії та розвиток особистості має суттєві ознаки функціонального взаємозв'язку між ними, не статичного, тобто такого, що даний їй один раз і в незмінній формі впродовж всього професійного життя. Такий функціональний зв'язок мінливо нелінійний, динамічно стрибкоподібний, хаотичний і одночасно структурований, спрямований до впорядкування і змістовного збагачення, в ньому одночасно змінюються соціально-професійні стандарти професії (зазвичай структура професійної діяльності технологічно ускладнюються, інформаційно насичуються, автоматизуються тощо) й особистість, яка розвивається, оскільки прагне підтримати рівновагу між зростаючими вимогами професії, рівнем своєї фахової майстерності та